

Major Ing. Lubomír Š p á č i l, CSc.

Pojetí krizových jevů

Co to jsou krizové jevy, jaká je jejich struktura a jak je systémově nejlépe charakterizovat? Co představují základní pojmy? Víme, o čem mluvíme, když užíváme termíny jako destabilizující síly, pásmo stability či krizová situace? Následující příspěvek se pokouší tyto a další termíny z oblasti krizového managementu vysvětlit a definovat.

* * *

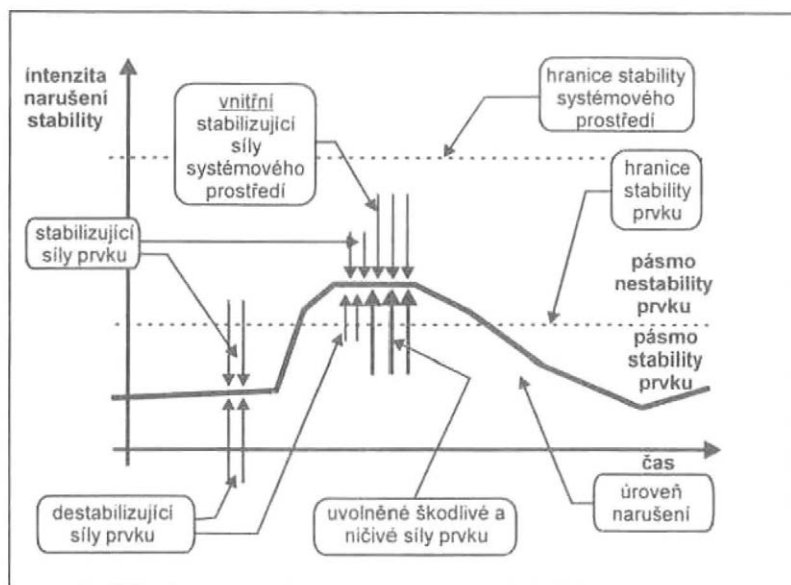
Z obecného hlediska jsou **krizové jevy** spojeny s časově ohraničenými odchylkami od normálního stavu v konkrétním, dynamicky se měnícím **systémovém prostředí**. Struktura každého systémového prostředí je potom tvořena **systémovými prvky** a jejich vzájemnými **systémovými vazbami**, které ovlivňují vlastnosti jednotlivých prvků, a tím i celého systémového prostředí. Stručně řečeno, systémové prvky představují nejrůznější formy nakupených hmot a energií, přičemž každý z těchto prvků má v rámci systémového prostředí relativně samostatnou funkci. Vazby v systémovém prostředí jsou zajišťovány **vazebními silami**, které mohou mít charakter hmotných nebo informačních toků, energetického působení, ale i emocí apod. Lze je rozčlenit na **vazby vnitřní**, které představují vztahy prvků uvnitř systémového prostředí mezi sebou navzájem, a na **vazby vnější**, které představují vztahy prvků k okolí systémového prostředí.

Pokud definujeme určité systémové prostředí, které se navenek projevuje jako autonomní celek, definujeme jej vždy z **hlediska zvolené rozlišovací úrovně**. Z tohoto hlediska pak může být každý systémový prvek vnímán jako systémové prostředí nižší úrovně a každé systémové prostředí může být vnímáno jako systémový prvek systémového prostředí vyšší úrovně. Na příslušné rozlišovací úrovni lze tedy v takto pojatém obecném systémovém prostředí definovat vnější a vnitřní vazby celého systémového prostředí a zároveň s nimi vnější a vnitřní vazby jednotlivých systémových prvků.

U každého prvku takto pojatého obecného systémového prostředí dochází zákonitostmi vývoje a především vzájemným působením jeho vnitřních a vnějších vazebních sil k různě intenzivnímu přírůstku nebo úbytku jeho hmoty nebo energie. Za normálního stavu toto vzájemné působení vnitřních a vnějších vazebních sil prvku stabilizuje jeho hmotu a energii v relativně rovnovážném stavu. Za určitých podmínek ale může, vlivem převažujícího působení některých vazebních sil, tento přírůstek nebo úbytek hmoty nebo energie dosáhnout takových hodnot, že jejich uvolnění a následné působení v prostoru a čase může mít škodlivé nebo ničivé účinky nejen na prvek samotný (např. dojde k jeho destrukci), ale i na okolní prvky, popř. na celé systémové prostředí. A pokud je toto systémové prostředí zároveň prvkem jiného, výše postaveného systémového prostředí, mohou být tyto negativní účinky „dominovým efektem“ přenášeny do systémových prostředí stále vyšší a vyšší úrovně.

Z tohoto pohledu se např. náboženský, národnostní nebo etnický konflikt v určité oblasti může rozšířit na území celého státu, následně destabilizovat situaci i v okolních státech a za nepříznivých okolností vést k regionálnímu nebo dokonce globálnímu konfliktu.

Klíčový význam pro stabilitu konkrétního prvku systémového prostředí má tedy rovnováha všech jeho vnitřních a vnějších vazebních sil. Síly, jejichž převažující působení ohrožuje stabilitu prvku v rámci určitého systémového prostředí, lze pro zjednodušení nazývat **destabilizujícími silami**, a síly, které vyvažují působení destabilizujících sil a tím napomáhají udržení nebo obnovení stability prvku, lze nazývat **stabilizujícími silami**. Míra převahy účinku destabilizujících sil prvku nad silami stabilizujícími v konkrétním časovém okamžiku vyjadřuje **úroveň nestability prvku**.

Obr. 1

Úroveň nestability systémového prvku vlivem vzájemného působení destabilizujících a stabilizujících sil v čase kolísá (osciluje). Pro každý prvek lze přitom stanovit určitou **hranici stability systémového prvku** (viz obr. 1), kterou lze definovat jako maximální hodnotu úrovně nestability, při které prvek zůstává stabilní. Překročení této hranice uvede do pohybu výše zmíněnou transformaci hmoty nebo energie prvku s jejími nežádoucími škodlivými a ničivými účinky.

Pásmo pod hranicí stability lze nazvat **pásmem stability systémového prvku**. V pásmu stability nemá oscilace úrovně nestability prvku na celkovou stabilitu prvku, a tudíž ani na stabilitu systémového prostředí, podstatný vliv. Čím je **pásmo stability prvku** širší, tím je **stabilita prvku v rámci systémového prostředí větší**. Pokud však dojde k překročení hranice stability, stává se prvek pro své systémové prostředí **zdrojem (ohniskem) nestability**, nebo jinak řečeno, **zdrojem (ohniskem) krizového jevu (krize)**.

Pásmo nad hranicí stability lze pak nazvat **pásmem nestability systémového prvku**. V tomto pásmu je převaha destabilizujících sil systémového prvku nad silami stabilizujícími taková, že se na obnovení jeho stability musí podílet **vnitřní stabilizující síly celého systémového prostředí**.

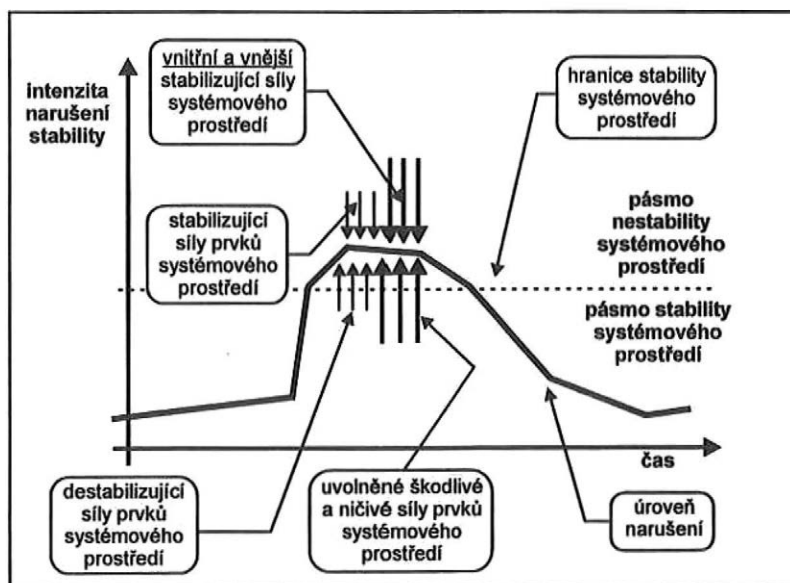
Systémový prvek se přitom stává pro své systémové prostředí potenciálním zdrojem krize:

- pokud jsou jeho součástí hmoty nebo energie, jejichž transformací v prostoru nebo čase může dojít k uvolnění sil, které mají na systémové prostředí škodlivý nebo ničivý účinek,

- pokud existuje potenciální hrozba vytvoření takových podmínek, že by k této transformaci mohlo dojít.

V závislosti na potenciální úrovni nestability jednotlivých prvků pak lze pro každé systémové prostředí stanovit určitou **hranici stability systémového prostředí** (viz obr. 2), kterou je možné definovat jako maximální hodnotu úrovně nestability jednotlivých prvků, při které systémové prostředí zůstává stabilní. V takto **ohrazeném pásmu stability systémového prostředí** lze projevy nestability jednotlivých systémových prvků eliminovat využitím vnitřních stabilizačních sil systémového prostředí. Při překročení této hranice se ale systémové prostředí stává zdrojem nestability pro své okolí (tj. systémové prostředí vyšší úrovně) a k obnovení jeho stability musí být využity **vnější stabilizační síly** (vnitřní stabilizační síly systémového prostředí vyšší úrovně).

Pro lepší názornost lze použít příklad požáru v určitém technologickém provozu chemického závodu, který vznikl při neopatrné manipulaci s ohněm v prostorech, kde v důsledku nedostatečné údržby jednotlivých technologických zařízení docházelo k únikům hořlavých látek. Z hlediska výše

Obr. 2

používané terminologie je provoz prvku systémového prostředí závodu, který je zase prvkem systémového prostředí určitého města nebo okresu. Destabilizujícími silami prvku jsou v tomto případě stav technologického zařízení, jeho nedostatečná údržba a především volně rozptýlená a vysoce hořlavá látka. Škodlivými a ničivými silami je samotný proces hoření a šíření požáru do dalších prostorů závodu. Vnitřními stabilizujícími silami prvku, tj. provozu, je činnost jeho pracovníků při likvidaci požáru. Vnějšími stabilizujícími silami prvku a zároveň vnitřními stabilizujícími silami systémového prostředí, tj. závodu, je činnost závodního požárního sboru a dalších pracovníků závodu při likvidaci požáru. A konečně, zapojení vnějších stabilizačních sil systémového prostředí souvisí s nasazením sil a prostředků městského nebo okresního požárního sboru v případě, že požár nelze zlikvidovat silami a prostředky, které má chemický závod k dispozici.

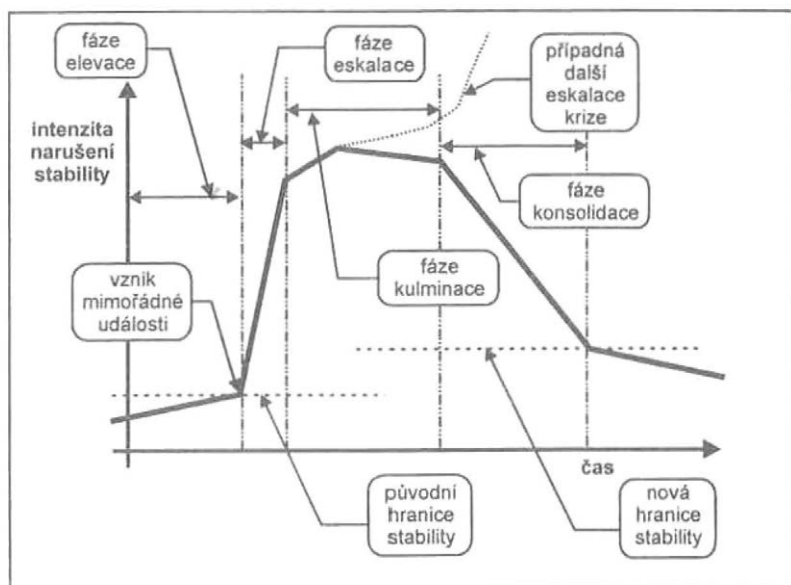
U každého krizového jevu lze přitom identifikovat určité časově ohraničené fáze, které dohromady tvoří tzv. **životní cyklus krize** (viz obr. 3).

Z obecného hlediska začíná každá krize **fází elevace**, která je spojena většinou s **pozvolným nárůstem úrovně nestability** u prvku, který je pro systémové prostředí potenciálním zdrojem krize. Jedná se zpravidla o exponovanou část systémového prostředí, která je sama o sobě málo stabilní, ale která zároveň disponuje dostatečným potenciálem schopným narušit stabilitu systémového prostředí. V této fázi se tedy u potenciálního zdroje krizové situace objevují varovné příznaky, které naznačují, že pokud nebudou včas přijata potřebná opatření k obnovení jeho stability, může dojít k eskalaci krize. Přitom závisí především na charakteru potenciálního zdroje krize a procesů v něm probíhajících, nakolik jsou tyto varovné příznaky patrné a jak dlouho se projevují, než dojde k jejich eskalaci. V extrémním případě může krize vzniknout, aniž by se varovné příznaky mohly jakkoliv projevit.

Převáží-li destabilizující síly nad vnitřními stabilizujícími silami potenciálního zdroje krize natolik, že dojde k překročení hranice jeho stability, dochází v časově a prostorově ohraničeném období k nežádoucí transformaci jeho hmoty nebo energie spojené s uvolněním škodlivých a ničivých sil, jejichž působení není systém schopen utlumit. V systémovém prostředí dochází k nežádoucí **mimořádné události**, kterou začíná **fáze eskalace**. „Spouštěcí“ mimořádná událost zpravidla vyvolá vzhledem k systémovým vazbám další mimořádné události v ostatních méně stabilních prvcích systému, což vede k uvolnění dalších škodlivých a ničivých sil. V relativně velmi krátkém časovém období tak dochází k **prudkému a stupňujícímu se nárůstu úrovně nestability** v části nebo v celém systémovém prostředí, což je spojeno se stupňující se intenzitou působení škodlivých a ničivých sil.

Okamžikem zpomalení nebo zastavení růstu intenzity působení škodlivých a ničivých sil na systémové prostředí začíná **fáze kulminace**, ve které krize dosahuje svého vrcholu a kdy, přes mírnou oscilaci, dochází k dočasné stabilizaci růstu úrovně nestability. To znamená, že je nalezena dočasná rovnováha mezi působením destabilizačních sil prvků a jejich škodlivých a ničivých sil na straně jedné a stabilizačních sil systémového prostředí na straně druhé (viz obr. 2).

Délka fáze kulminace závisí na velikosti zbývajících energetického potenciálu zdroje krize a na intenzitě případného zapojování dalších destabilizujících prvků systémového prostředí. V extrémním případě se může být tato délka z časového hlediska zanedbatelná, může se jednat jen o okamžik vyvrcholení krize, např. o přechod průlomové vlny po protržení hráze. Fáze kulminace může být také pouze mezistupněm pro další eskalaci krize.

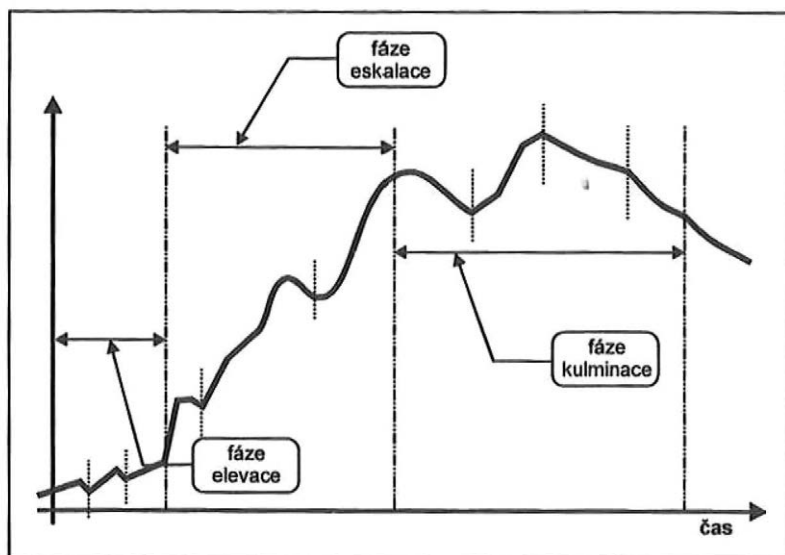
Obr. 3

Pokud k této další eskalaci nedojde, následuje, po ukončení působení škodlivých a ničivých sil a případném zapojení vnějších stabilizačních sil, **fáze konsolidace**, kdy jsou odstraňovány vzniklé škody a hledá se nová úroveň rovnováhy mezi stabilizujícími a destabilizujícími silami zdroje krize, a tím i jeho nová hranice stability.

Ve složitějších krizích, jejichž systémovým prostředím jsou např. velké společenské útvary (velké podniky nebo celá průmyslová odvětví, politické strany, státy, regiony apod.), nemusí být jejich průběh přímočarý, ale v každé fázi se může objevit i několik lokálních extrémů souvisejících se zapojováním dalších a dalších prvků systémového prostředí, jejich zájmů a jejich sil a prostředků do prohlubování nebo řešení krize (viz obr. 4).

Fáze elevace i eskalace tak může být rozdělena na několik dílčích fází stupňování konfliktu ukončených dočasnou kulminací, které souvisejí se vznikem dalších mimořádných událostí, s prosazováním zájmů dalších prvků systémového prostředí nebo s postupným zapojováním dalších sil a prostředků prvků, které jsou pro systémové prostředí zdrojem krize. Také ve fázi kulminace může docházet k oscilaci ve vývoji situace, která zpravidla souvisí se střídající se převahou jednotlivých zainteresovaných stran, přičemž kdykoliv může po zapojení dalších stran dojít k nové eskalaci a kulminaci krize.

Z výše uvedeného vyplývá, že v každém systémovém prostředí, ač se navenek jeví jako stabilizované, lze v konkrétním časovém úseku identifikovat určité prvky, u nichž je míra jejich stability v menším či větším rozsahu narušena, a které představují potenciální hrozbu pro stabilitu ostatních prvků, popř. celého systémového prostředí. Tyto **destabilizující prvky představují pro systémové prostředí možný zdroj (ohnisko) vzniku krizových jevů (krizí)**.

Obr. 4

Zdroj (ohnisko) krizového jevu (krize) lze definovat jako určitou část systémového prostředí, která představuje potenciální nebo reálnou hrozbu pro existenci a základní činnost systémového prostředí a jeho jednotlivých prvků. Jedná se o prvek systémového prostředí, v němž jsou naakumulovány hmoty a energie v takovém množství a složení, že jejich případné uvolnění nebo transformace může způsobit vznik mimořádné události spojené s jejich škodlivým a ničivým působením.

Při zkoumání zdrojů krizových jevů, které mohou negativně ovlivňovat existenci lidí, se vychází ze skutečnosti, že lidská existence je úzce vázána na existenci určitého životního a sociálního prostředí. Životní prostředí tvoří prvky anorganické a organické přírody, včetně přírodních prvků, které člověk modifikoval (např. lidmi vyšlechtěné rostliny a živočichové, regulované řeky, vykácené lesy apod.), a dále prvky, které člověk vytvořil a jimiž do přírody zasahuje (např. budovy, komunikace apod.). Sociální prostředí pak tvoří lidská společnost a její nejrůznější, lidmi vytvářená **společenství**, např. rodiny, obce, státy, národy, politické strany, společenské organizace, zájmová sdružení atd. [s využitím 5].

Pro lidskou společnost mohou tedy být zdroji krizových jevů prvky:

- **charakteru přírodního**, kam patří prvky anorganické a organické přírody existující nezávisle na lidech,
- **charakteru antropického**, kam patří prvky lidmi uměle vytvořené nebo lidmi modifikované přírodní prvky,
- **charakteru společenského**, kam patří prvky tvořené lidmi a jejich vztahy.

Z hlediska důsledků lze pro podmínky nejrůznějších organizací a celků působících v rámci lidské společnosti (např. státní útvary nebo jejich menší územní celky, státní

orgány, územní samosprávné orgány, podnikatelské subjekty apod.) definovat **mimořádnou událost** jako z hlediska doby vzniku nepředvídatelné nebo obtížně předvídatelné, časově a prostorově ohraničené, intenzivní působení škodlivých nebo ničivých sil ohrožující životy a zdraví osob, hmotné a kulturní statky nebo životní prostředí.

Možné členění mimořádných událostí z hlediska rozsahu následků je uvedeno v **tabulce č. 1**.

Tabulka č. 1

Typ mimořádné události	Ztráty na životech	Zranění	Hmotné ztráty
Porucha, nehoda	jednotlivci	jednotlivci až desítky osob	do 10 mil. Kč
Pohroma, havárie	jednotlivci až desítky osob	desítky až stovky osob	do 100 mil. Kč
Katastrofa	stovky až tisíce osob	tisíce až desetitisíce osob	do 1000 mil. Kč
Apokalypsa	tisíce osob i více	desetitisíce osob i více	nad 1000 mil. Kč

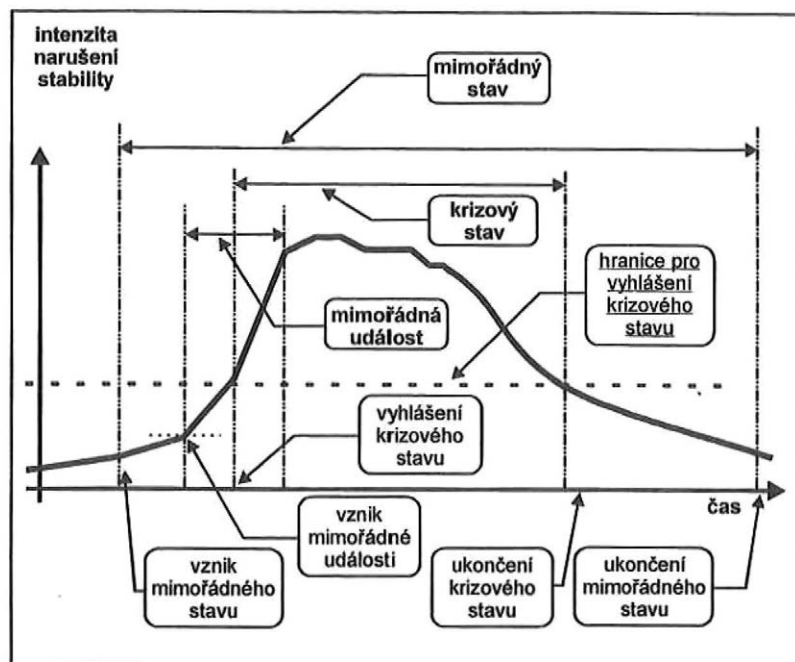
Narušením stability systémového prostředí související s hrozbou vzniku nebo vznikem mimořádné události **vzniká** v systémovém prostředí nestandardní, mimořádná situace a jejím důsledkem je **přechod** části nebo všech prvků systémového prostředí z jejich rovnovážného, tj. normálního, standardního stavu, do stavu nerovnovážného, tj. mimořádného. K řešení takové situace sice ještě postačují existující, standardní síly a prostředky, je však třeba přijmout nestandardní, mimořádná opatření pro maximalizaci jejich využitelnosti a zvýšení jejich pohotovosti k nasazení.

Mimořádná opatření jsou opatření přijímaná v rámci společenství k dočasnému zvýšení výkonnosti a využitelnosti jim podřízených sil a prostředků nasazených na řešení mimořádné události.

K mimořádným opatřením přijímaným např. v ozbrojených silách, ozbrojených a bezpečnostních a záchranných sborech a službách lze zařadit omezení dovolených, kurzů a služebních cest, nařízení vyššího stupně dosažitelnosti mimo pracovní dobu, posílení směn a celkové zvýšení počtů přítomných na pracovišti, dočasné přemístění příslušníků z méně ohrožených oblastí, vyčlenění vojáků v činné službě pro posílení policie apod.

V každém systému lze ale zároveň definovat jakousi pomyslnou hranici narušení stability, jejíž překročení znamená takové narušení činnosti a podmínek existence systému, že hrozí jeho dlouhodobá degradace nebo dokonce jeho zánik. Proto pokud dojde v průběhu mimořádné situace k překročení této pomyslné hranice, **vzniká** v systému krizová situace a prvky, na které působí škodlivé a ničivé účinky zdroje mimořádné události, nebo celý systém **přecházejí** rovnou, nebo mezistupněm mimořádného stavu, do stavu krizového (viz obr. 5).

K řešení vzniklé krizové situace již zpravidla nepostačují ani mimořádnými opatřeními posílené standardní síly a prostředky a je třeba zphotovit nebo vytvořit nestandardní, krizové síly a prostředky a situaci řešit krizovými opatřeními, které mají naprosto výjimečný charakter a nelze je použít jindy než za krizové situace.

Obr. 5

Krizová opatření jsou opatření přijímaná odpovědnými orgány při přípravě na řešení krizové situace a k jejímu předcházení, opatření k minimalizaci působení zdrojů krizové situace a k provádění záchranných a likvidačních prací a opatření ke zmírnění bezprostředních následků krizových situací.

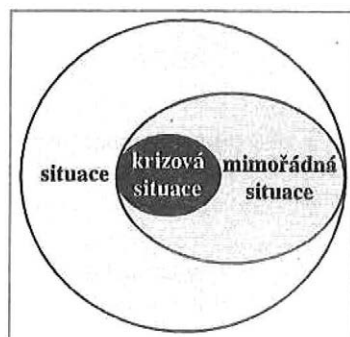
Ke krizovým opatřením můžeme zařadit např. částečnou nebo úplnou mobilizaci ozbrojených sil, hospodářskou mobilizaci, uplatnění zákony povoleného omezení lidských práv a svobod apod.

Ze hierarchického hlediska je tedy pojem „mimořádná situace“ obecnější než pojem „krizová situace“ (viz obr. 6). Situace může být normální nebo mimořádná a mimořádná situace může mít charakter krizové nebo nekrizové situace. Každou krizovou situaci lze tedy zároveň považovat za situaci mimořádnou, ale **ne každá mimořádná událost musí nutně vést ke vzniku krizové situace.**

Ke vzniku krizové situace a vyhlášení krizového stavu v určitém systémovém prostředí je nezbytné, aby:

- existovala bezprostřední hrozba vzniku závažné mimořádné události, která může způsobit degradaci nebo zánik systému nebo jeho prvků, nebo došlo ke vzniku závažné mimořádné události, která ohrožuje existenci systému nebo jeho klíčových prvků nebo může způsobit jejich degradaci,
- došlo k umocnění negativních trendů existující mimořádné situace, kdy hrozí dlouhodobá degradace systému nebo jeho prvků,

- disponibilní síly a prostředky nasazené na řešení mimořádné situace nebyly schopny ani s využitím přípustných nestandardních, mimořádných opatření vzniklou situaci zvládnout.

Obr. 6

K tomu, aby určitá situace byla ohroženým systémovým prostředím hodnocena jako krizová (viz tabulka č. 2), musí tedy být hrozba zániku systému nebo jeho klíčových prvků nebo jejich degradace (ohrožení jejich základních hodnot nebo cílů) **velmi pravděpodobná, nepřijatelně velká, a také nepřijatelně bezprostřední**. Pokud je toto ohrožení sice velké, ale z hlediska časového vzdálené, nemusí to ještě znamenat krizi, ale jen mimořádnou situaci, protože je relativně dostatek času na přijetí opatření, která zamezí eskalaci. Vzniklá situace se ale může dále nepříznivě vyvíjet a skutečně vést přes všechna přijímaná opatření ke vzniku krizové situace.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že je třeba rozlišovat obsah pojmů mimořádná situace a mimořádný stav, resp. krizová situace a krizový stav.

Tabulka č. 2

Naléhavost ohrožení	Ohrožení existence systémového prostředí nebo hrozba jeho degradace	
	ANO	NE
potenciální	mimořádná situace	<i>normální situace</i>
bezprostřední	krizová situace	mimořádná situace

Termínem **mimořádný** nebo **krizový stav** je zpravidla popisován konkrétní stav a zároveň i chování **objektů mimořádné události**, tj. prvků systémového prostředí, které jsou ohroženy možným vznikem mimořádné události nebo na které důsledky mimořádné události již působí. Vzniklá mimořádná nebo krizová situace si obvykle vyžaduje okamžitou reakci postiženého objektu a jeho přechod do mimořádného nebo krizového stavu je zpravidla spojen s jejich deklarativním vyhlášením a s přijetím nezbytných standardních, mimořádných nebo krizových opatření k řešení vzniklé situace.

Termíny **mimořádná** nebo **krizová situace** jsou naproti tomu pojmy obecnější, popisují nejen vývoj stavu a chování objektů mimořádné události, ale i vývoj stavu, popř. chování zdrojů mimořádné události, tj. **subjektů mimořádné události**, a vývoj vztahů mezi objekty a subjekty mimořádné události. Tento vztah lze charakterizovat jako vztah mezi **útočníkem a obráncem** a je pro něj typické, že subjekty mimořádné události se **samy vůbec nemusí nacházet v mimořádném nebo krizovém stavu** [2]. Přitom je jedno, je-li subjektem mimořádné události prvek vyznačující se určitou inteligencí, např. člověk, podnikatelský subjekt, zájmová skupina, stát, koalice, nebo se jedná o technické zařízení, přírodní síly apod., u nichž negativní působení na objekt mimořádné události není spojeno s vědomým záměrem. Termíny mimořádná nebo krizová situace tedy popisují vývoj stavu

a chování objektů a subjektů mimořádné události, a především vývoj vztahů mezi nimi v určitém systémovém prostředí.

Při použití určitého zjednodušení lze říci, že mimořádná nebo krizová situace v systémovém prostředí vzniká, kdežto mimořádný nebo krizový stav je v systémovém prostředí některým z jeho prvků vyhlášen.

Závěr

Z hlediska výše uvedeného lze pro nejrůznější organizace a celky působící v rámci lidské společnosti (*např. státní útvary nebo jejich menší územní celky, státní orgány, územní samosprávné orgány, podnikatelské subjekty apod.*), které se mohou stát objekty nejrůznějších mimořádných událostí, definovat:

- **Mimořádnou situaci** jako situaci vzniklou v určitém společenství v důsledku hrozby vzniku nebo po vzniku mimořádné události, která je řešena standardními řídicími strukturami, silami a prostředky a za použití jejich mimořádných postupů a opatření.

- **Mimořádný stav** jako stav vyhlášený ve společenství v důsledku hrozby vzniku nebo po vzniku mimořádné události, který umožňuje použít k řešení vzniklé situace jeho mimořádné postupy a opatření.

- **Krizovou situaci** jako situaci vzniklou v určitém společenství v důsledku hrozby vzniku nebo po vzniku závažné mimořádné události, při které je natolik narušena jeho činnost a podmínky existence, že hrozí jeho dlouhodobá degradace nebo zánik, a kterou lze řešit jedině za použití krizových postupů a opatření krizovými řídicími strukturami, silami a prostředky.

- **Krizový stav** jako stav vyhlášený v společenství v důsledku hrozby vzniku nebo po vzniku mimořádné události, který umožňuje použít k řešení vzniklé situace krizové postupy a opatření.

Na úrovni státu jsou za **krizové situace** zpravidla považovány situace, kdy je bezprostředně ohrožena svrchovanost a územní celistvost státu, jeho demokratické základy, chod ekonomiky, systém státní správy a soudnictví, život a zdraví velkého počtu osob, ve velkém rozsahu majetek, kulturní statky a životní prostředí nebo plnění mezinárodních závazků, přičemž ohrožení nelze zabránit ani jeho následky odstranit obvyklou činností orgánů státní správy a územní samosprávy, právnických a fyzických osob.

V podmínkách státních orgánů se pod pojmem **krizový stav** zpravidla jedná o právní kategorie vyhlášené parlamentem, vládou nebo oprávněnými územními orgány státní správy nebo samosprávy v přímé závislosti na charakteru a rozsahu krizové situace.

Literatura:

1. Ján Rejdovjan, Petr Kolář: Úvod do krizového managementu. VŠE - Institut krizového managementu, Praha 1993.
2. Vybrané pojmy obranného plánování. Odbor obranné politiky a strategie MO, Praha 1996.
3. Václav Svoboda: Nedělejme „vědu“ z vědy. VR 2/95.
4. Václav Svoboda: Moderně v krizovém managementu. VR 1, 2/97.
5. Milan Kohoutek: Krizový management - zvládání krizí a příležitostí. VR 4/97.